

DE GODDELIJKE BEDRIEGER

DOOR

W. B. KRISTENSEN

MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, AFDEELING LETTERKUNDE
DEEL 66, SERIE B, N°. 3

AMSTERDAM — 1928

Bibliothèque Maison de l'Orient

150052

DE GODDELIJKE BEDRIEGER

DOOR W. B. KRISTENSEN

In verschillende antieke godsdiensten treffen wij de merkwaardige voorstelling van een goddelijken bedrieger aan. Hij heeft de menschen bedrogen, met noodlottig gevolg voor alle tijden. Toch werd hij in de meeste gevallen niet als een vijand van de menschen beschouwd. Hij behoorde tot de hoogste en meest vereerde goden en was volgens de oudste opvatting zelfs de bijzondere heer der menschheid.

Het bekendste voorbeeld van dit godentype is wel Hermes, de listige bedrieger en dief, de vriend der donkere nachten; Hermes die zegen en overvloed onder de menschen brengt, maar die hen ook bedriegt en hen eens voor goed bedrogen heeft. In den Babylonischen godsdienst is Ea te noemen. Hij staat in nadere verhouding tot de menschen dan alle andere goden; hij is hun schepper en beschermer en heeft in den zondvloed hun leven gered, toen het met totalen ondergang bedreigd werd. Maar door een listig bedacht bedrog heeft hij ook alle menschen aan den dood onderworpen. Voor de Israëlieten was de slang de bedrieger, de slang die de wijze en listige geest der onderwereld was, eens misschien als goddelijk wezen vereerd, maar in historischen tijd als vijand beschouwd. In den Veda-godsdienst vertegenwoordigt Varuṇa den bedrieger, Varuṇa, de verhevenste god in het oude Indische pantheon, de handhaver van de eeuwige levensorde, maar wiens wezen uiterst geheimzinnig is en wiens wet niemand doorgrondt; de menschen vreezen zijn list en bedrog. In Egypte behooren Set en de slang Apap tot hetzelfde type. Set heeft Osiris, den god-mensch, op bedrieglijke wijze in den dood gelokt; Apap is een en al bedrog en slechtheid.

Set werd als god vereerd, Apap als daemon verafschuwed.

Niemand zal beweren, dat deze figuren historisch verwant zijn. Niets wijst er op, dat zij een gemeenschappelijken oorsprong hebben; hun mythen getuigen ook niet van historische relaties. Zonder twijfel hooren deze goden of daemonen met hun mythen geheel en al daar thuis, waar zij aangetroffen worden. Toch geloof ik, dat de overeenkomst niet toevallig of onwezenlijk is; in ideëelen zin is er verwantschap. Wij staan tegenover een wijd verspreide voorstelling, in de verschillende godsdiensten verschillend geformuleerd: de menschen zijn door hun goddelijken heer bedrogen. Wat dat beteekent moet voor iederen godsdienst afzonderlijk uitgemaakt worden. Maar de vergelijkende beschouwing, die zich van zelf opdringt, zal niet nalaten de wezenlijke en in godsdienstig opzicht belangrijke overeenkomst te doen uitkomen.

Ik begin met de voorstelling in den Babylonischen godsdienst, waar het vooral om den god Ea gaat. Ea is een der voornaamste figuren in het Babylonische pantheon; samen met Anu en Ellil staat hij, volgens zeer oude opvatting, aan het hoofd der goden. Zijn wezen is wel bekend. Hij is de heer der onderwereld en heet daarom Enki, „Heer van wat beneden is”; en hij is de heer der wijsheid. Die twee eigenschappen treden geheel op den voorgrond, en beide zijn voor het onderwerp, dat ons hier bezighoudt, even belangrijk. Ea woont in Apsu, het onderwereldsche water, hetzelfde als het scheppingswater, den chaos. Uit dit cosmische doodenrijk verrees het wereldleven in den beginne, en Ea deed het opgaan; hij heet „de koning van Apsu, de schepper van het heelal, de heer der wereld”¹⁾. Maar het scheppingswater noemde men ook het „huis der wijsheid”. Want volgens Babylonische opvatting was de wijsheid het wereldleven zelf, de wereldorde, die als goddelijke gedachte vóór de schepping in de oerwateren verborgen lag. Als „Heer der wijsheid”,

¹⁾ Labartu-Tekst, Z. A. 16 (1902), 159.

bel nimeki, heeft Ea het wereldleven geschapen. Niet alleen in den beginne. Iederen dag en ieder jaar doet hij het opnieuw opgaan. De mythe van de jaarlijksche vernieuwing door Ea is wel bekend. Istar was naar het doodenrijk afgedaald en tengevolge daarvan verkwijnde al leven op aarde: de jaarlijksche dood der vegetatie. Maar toen bracht Ea de redding. „Met zijn wijsheid”, zoo lezen wij, schiep hij den goddelijken bode Ašu-šu-namir, („Zijn opgang is stralend”) en zond hem naar de godin van het doodenrijk om haar te dwingen Istar los te laten. Zij moest gehoorzamen, Istar keerde terug en met haar verrees het leven weer op aarde. De wijsheid van Ea is dus zijn inzicht in het mysterie van den dood, d.w.z. het mysterie van het leven of van de verrijzenis; dat mysterie heeft hij in zijn macht. Hij heet ook „de Heer van het leven, de god der geboorte”¹⁾. Daarom woont hij in Apsu, het cosmische doodenrijk. Zijn wijsheid en zijn onderwereldsche aard zijn dus onafscheidbaar verbonden.

Deze Ea nu blijkt de bijzondere god van het menschelijk geslacht te zijn. Hij heet „de heer der menschheid”, bel tenešiti, en hij is haar bijzondere beschermer. Tegen den wil der andere goden redde hij de menschen uit den zondvloed, d.w.z. uit het Apsu-water. Hij is ook de schepper der menschen; met zijn „wijze hand” heeft hij hen geschapen. Bepaaldelijk is hij de schepper van Adapa, dien hij tot „leider(?) der menschheid” maakte; men beschouwde Adapa als den typischen mensch²⁾. Waarin dat typische bestond, wordt ons zoo verteld: „Ea schonk aan Adapa groot inzicht, het vermogen om de wet (of de orde, ušurtu) van het land te verkondigen (d.w.z. de gave der waarzegging, of om omina uit te leggen); wijsheid gaf hij hem, maar blijvend leven niet”. Inzicht en sterfelijkheid zijn dus de kenmerken van den mensch.

¹⁾ Bel balati, ša nabniti II R. 55. 45.

²⁾ Zer ameluti, „Zaad der menschheid”. Meissner, *Bab. u. Ass.*, II (1925), 188, meent dat de uitdrukking beteekent „de eerste mensch”.

Dat staat in het begin van den tekst, waarin vervolgens verteld wordt, hoe het komt, dat het blijvend leven aan den mensch onthouden is. Het is het bericht van het bedrog van Ea jegens den mensch, een bericht merkwaardig om zijn dramatische effect, maar vooral om zijn godsdienstigen inhoud. Het komt hierop neer.

De hemelgod Anu heeft Adapa bij zich ontboden. Voordat deze zich naar den hemel begeeft, licht Ea hem in over de gedraglijn die hij moet volgen. „Wanneer gij voor Anu verschijnt, zal men U spijs van den dood aanbieden; eet die niet. Men zal U water van den dood aanbieden; drink dat niet. Men zal U een kleed aanreiken, trek dat aan; men zal U olie aanbieden, zalf U daarmee. Blijf bij het bevel, dat ik U geef; houd aan mijn woord vast”. Adapa gaat naar den hemel en komt vóór Anu te staan. Deze had hem voor een vergrijsd willen straffen; maar op de voorspraak van twee goden, Tammuz en Gišzida, ziet hij daarvan af en besluit integendeel Adapa, die nu toch in den hemel is, ook onsterfelijk te maken. „Breng hem spijs des levens en laat hem daarvan eten”, beveelt hij. Toen men hem die bracht, at hij er niet van. Toen men hem water des levens bracht, dronk hij er niet van. Toen men hem het kleed bracht, trok hij dat aan. Toen men hem olie bracht, zalfde hij zich daarmee. Anu kijkt hem verbaasd aan: „Zeg Adapa, waarom hebt Gij niet gegeten en gedronken? Waarom hebt Gij zoo gehandeld, dat Gij nu niet in leven kunt blijven?” Adapa antwoordt: „Ea, mijn heer, heeft mij bevolen: eet niet en drink niet.” Waarop Anu last geeft: „Neemt hem en brengt hem naar zijn aarde terug.”

Dat is het bedrog van Ea. Toen de onsterfelijkheid binnen het bereik van den mensch lag, heeft hij hem misleid, met gevolgen voor alle tijden. Zoo is hij de aartsbedrieger geworden. Want volgens Babylonische opvatting is de dood de grootste vloek die op den mensch rust. Dat blijkt uit het Gilgameš-epos, waarin de wanhopige poging van den mensch

om aan den dood te ontkomen beschreven wordt. Gilgameš heeft zijn vriend Engidu zien sterven en heeft van dat oogeblik af geen ander doel, dan zelf aan dat lot te ontkomen. Maar de bewaakster van het doodenrijk geeft hem geen hoop. „Het leven dat Gij zoekt, zult Gij niet vinden. Toen de goden den mensch schiepen, stelden zij hem onder de wet van den dood; maar het leven hielden zij in hun eigen hand.” De Adapa-mythe zegt hetzelfde, maar met merkwaardige bijzonderheden. Dat de mensch onder de wet van den dood gesteld werd, was niet de wil van de gezamenlijke goden, bepaaldelijk niet de wil van den hoogsten god Anu. Alleen Ea, de heer en de schepper der menschen, heeft het gewild en doorgezet. Waarom? Het antwoord is niet twijfelachtig. Ea, de wijze god, die in het cosmische doodenrijk thuis hoort, gaf de menschen „wijsheid, maar blijvend leven niet”. Hij gaf hun dus zijn eigen aard: wijsheid en dood. Wat kon hij anders geven?

Maar het bedrog dan? Waarom laat Adapa zich door dezen god bedriegen? Wist hij dan niet wie Ea was?

Neen, niemand doorgrondt het wezen van den god der onderwereld. Hij is niet de god van dood zonder meer. Als hij dat was, zou hij geen plaats onder de hoogste goden innemen. Zijn natuur is dubbelzinnig. Ea geeft, als god der onderwereld, evenzeer leven als dood. Dat dubbelzinnige is het bedrieglijke. De menschen vereeren hem als den god die hun leven steeds opnieuw doet opgaan, als hun redder uit den dood en hun beschermer. Zij leven door den opgang en den bloei van het aardleven, het werk van Ea. Zij grijpen het leven, dat hij schenkt, met vreugde aan. Maar spoedig ontdekken zij dat het een bedrog is. Het leven van den god der onderwereld is een ondoordringbaar mysterie; de dood ligt er in opgesloten. De menschen zijn in hun vreugde bedrogen. En hun schepper is de schuldige; hij heeft hen in den dood geleid. Het „blijvend leven”, dat in den hemel bij Anu is, en dat geen verrijzenis kent, is de dood, zegt Ea tegen Adapa. Wij zullen niet vragen of hij gelijk heeft. Maar

wij begrijpen, dat wie den dood als den aartsvijand beschouwt, hem geen gelijk kan geven. Menschelijkerwijze gesproken is hij een bedrieger.

Hij heeft de menschen bedrogen door hun zijn eigen wezen te schenken of hen naar zijn eigen beeld te scheppen. De overeenkomst tusschen den schepper en den mensch komt op die wijze in het midden der beschouwing te staan; wij mogen haar wel wat nader bezien.

Ea gaf den menschen wijsheid maar geen blijvend leven. Welke wijsheid is hier bedoeld? Wij zagen, dat de wijsheid van Ea met zijn onderwereldsche natuur ten nauwste verbonden was. Hij kent het mysterie van den dood, d.i. het mysterie van het leven. Was nu de menschelijke wijsheid, die steeds een gave van den god der onderwereld heet, van hetzelfde type? Beteekende zij werkelijk een mystiek inzicht in de levensorde van wereld en mensch?

Onnoodig te zeggen, dat de Babylonische wijsheid met ons begrip van wetenschap weinig of niets te maken heeft. Een inzicht, gelijk wij dat waardeeren, hebben de Babyloniërs nooit nagestreefd. Hun denken was niet voornamelijk op den eindigen samenhang der verschijnselen maar op hun wezen gericht. En het wezen was niet in rationeele termen uit te drukken; het kon ook niet met rationeele middelen beheerscht worden. De Babylonische wetenschap was voor het allergrootste deel een mystieke en magische wetenschap. En de goddelijke heer en meester daarvan was Ea. Hij heet „de groote geleerde (abkallu) der goden, die alles weet”, en hij heeft, zooals wij zien zullen, juist dit inzicht, het mystieke inzicht, dat in de onderwereld thuis hoort, aan de menschen medegedeeld.

De Adapa-tekst noemt de waarzegging door middel van omina zijn gave aan de menschen¹⁾. Waarzegging is open-

¹⁾ Zoo reeds in opschriften uit Lagas, Thurcau-Dangin, *Les Insc. de Sumer et d'Akkad*, p. 178, IV. 3, en andere plaatsen. Later waren vooral Samsa en Adad orakelgoden.

baring van de goddelijke lotsbepaling; de waarzegger ziet den samenhang der dingen overeenkomstig de wereldorde in Apsu. Ea is „de koning van Apsu en bepaler van het lot”¹⁾; daarom heeft hij de waarzegging, „het geheim van den geleerde” (niširti abkalli)²⁾ onder de menschen kunnen brengen. De bijzondere geheime wetenschap van Ea was toch niet de waarzegging, maar de magische bezwering (šiptu). In het tooverwoord dat de magische handeling vergezelde, lag zijn grootste kracht en zijn diepste inzicht. Door dat woord heeft hij bij de schepping de machten van den dood overwonnen³⁾ en het leven doen opgaan, en later redt hij met hetzelfde tooverkrachtige woord het leven steeds opnieuw. Door bemiddeling van zijn dienaar, den tooverpriester (ašipu), weert hij allerlei gevaarlijke, daemonische invloeden af, lost hij iederen ban, en overwint hij het onheil. Vooral in gevallen van ziekte wordt zijn hulp (de hulp van zijn priester) ingeroepen. Ea is de goddelijke geneesheer, en zijne voornaamste middelen zijn de magische bezwering en de besprenkeling met het heilige water van Apsu, het levenswater, dat bij den tempel van Ea in Eridu aanwezig is, en dat de tooverpriester bedient. Het is bekend, dat de Babyloniërs, gelijk andere volken in de oudheid, de genezing als een verrijzenis uit den dood opvatten. De zieke is door den dood gegrepen; de genezende god kent het geheim der verrijzenis en „maakt den doode levend”. De wijsheid van Ea blijkt in dat geval wel heel duidelijk het inzicht in het mysterie der onderwereld te zijn, het mysterie van het Apsu-water, het schepingswater, waarin hij woont. Naast Ea werd Ninazu als goddelijke geneesheer vereerd. Zijn naam beteekent „Heer der genezing”, letterlijk „Heer van het water-inzicht”. Hij was de gemaal van de godin van het doodenrijk, Eriškigal,

¹⁾ K. B., I. 131, obelisk van Salman. II.

²⁾ Zimmern, *Z. D. M. G.*, LXXIV, (1920), 433.

³⁾ Meissner, *Babylonien u. Assyrien*, II (1925), 65; 105.

en nam onder de chthonische goden de eerste plaats in ¹⁾. Wij zien hoe vast de overtuiging was, dat geneeskunde inzicht is in de levensorde van het doodenrijk. Dat inzicht heeft Ea aan Adapa, d. w. z. aan de menschen, en bepaaldelijk aan zijne priesters, gegeven. Dat is althans een zijde van hun goddelijke kennis, of van hun wijsheid.

Deze opvatting van geneezing bestond ook in Griekenland. De mythe vertelt, dat Zeus Asklepios met den dood heeft gestraft, omdat hij van zijn kunst misbruik maakte door gestorven menschen weer levend te maken ²⁾. Hier wordt dus verondersteld, dat Asklepios zich in het doodenrijk bevindt. Maar de verklaring daarvan is zuiver rationalistisch. Het is een aetiologische mythe die dienen moet om het feit te verklaren, dat Asklepios als een chthonische god werd vereerd. Het verlichte Griekenland begreep niet, dat iedere geneezing een verrijzenis is, een levend-maken van dooden; men begreep niet dat Asklepios van nature in het doodenrijk thuis hoort. Evenzeer als de godin van geboorte daar thuis hoort en werkt. En zoo vertelde men, dat Asklepios de rechten van Hades aangetast had en daarom naar het doodenrijk verwezen was.

Ten opzichte van de geneeskunst blijkt dus, dat het inzicht van den mensch hetzelfde is als dat van Ea, en dezelfde mysterieuze kracht bezit. Maar wij kunnen verder gaan. Alles wat de menschen van Ea geleerd hebben houdt met het wezen en de kracht van dien god verband. Om dat aan te toonen haal ik een bekend bericht aan, dat de Babylonische priester Berossos, een tijdgenoot van Alexander den Groote, opgeteekend heeft. De vorm van het bericht mag jong zijn; de inhoud is het niet.

De menschen leefden in den oudsten tijd, vertelt Berossos, zonder vaste orde, gelijk de dieren. Toen verscheen uit de

¹⁾ Jensen, *K. B.*, VI, 525.

²⁾ Diod., 4. 71. Vgl. Hes. *Fragm.*, 125.

zee (Apsu) Ea-Oannes; hij had de gedaante van een visch, maar hoofd en beenen van een mensch. Overdag verkeerde hij onder de menschen en leerde hen toen het schrift en alle wetenschappen en kunsten, ook het bouwen van steden en tempels; verder de wetgeving en de landmeting, het zaaien en oogsten en alles wat tot de beschaving behoort. 's Nachts verdween hij weder in zee. Na dien tijd hebben de menschen geen nieuwe kennis opgedaan.

Volgens dit bericht is de geheele menschelijke beschaving de gave van den god der onderwereld. De wetenschappen en kunsten, die Berosos noemt, zijn natuurlijk in antieken zin op te vatten; waarzegging en bezwering en magische handelingen maken daarvan de hoofdbestanddeelen uit. Wij zagen reeds dat de kennis daarvan ook macht beteekent over het mysterie, dat in de hand van den god der onderwereld ligt. Dat de landbouw, het zaaien en het oogsten van dien god afkomstig is, ligt voor de hand. En vergeten wij daarbij niet, dat de landbouw een groote rol speelt in de antieke mysteriën. Het omploegen der aarde was in de Osiris- en Demetermysteriën een heilige handeling. De god die den landbouw aan de menschen leert, stelt het mysterie der aarde tot hun beschikking; hij laat hen, in letterlijken zin, het leven der aarde leven. Merkwaardiger is, dat de wetgeving en de orde, volgens het bericht van Berosos, door den god der onderwereld gesticht zijn. Maar ook dat werd in de oudheid algemeen aangenomen. Ik herinner aan de Egyptische Maat, de godin van orde en wet; zij is een aardgodin, van hetzelfde type als de Grieksche Themis, ook een aardgodin. Demeter heet Thesmophoros en Ceres heet Legifera, duidelijke benamingen, die de ouden ook goed begrepen hebben; eerst moderne onderzoekers hebben er raadsels in gezien. Tripolemos was de heros van den landbouw, maar evenzeer de mythische wetgever en rechter. De Etruscische Tages kwam, bij het omploegen van den grond, uit de aarde te voorschijn om aan het volk de Etruscische leer en staatsinrichting

te leeren; daarna verdween hij, gelijk Ea-Oannes, weer in de onderwereld. Algemeen werd dus aangenomen, dat de orde der menschelijke samenleving met de orde der aarde overeenkomt. De maatschappelijke instellingen zijn heilig, omdat zich daarin cosmische energiën, goddelijke krachten, openbaren.

De beschaving waarvan Berosos spreekt, vertegenwoordigt het menschelijk inzicht in zijn geheel. Geen theoretisch maar een uiterst practisch inzicht, een mystieke kennis, die met macht gelijk staat, macht namelijk over de grondslagen van het leven. Daarom is de beschaving van den aardgod afkomstig; hij heeft zijn eigen mysterie, als kennis en macht, aan zijne kinderen medegegeven. Het mag ons vreemd voorkomen, dat de ouden in het mysterie den oorsprong en het wezen der beschaving gezien hebben. Toch is die opvatting typisch antiek, en zij heeft zich de geheele oudheid door gehandhaafd. Cicero schrijft: „Niet genoeg kunnen wij de mysteriën roemen, waardoor wij uit een ruw en onbeschaafd leven tot besef van menschelijkheid en beschaving opgeleid zijn (*exulti ad humanitatem et mitigati sumus*); de mysteriën hebben ons de beginselen van het leven leeren kennen”¹⁾. In een decreet uit de 2de eeuw v. Chr. te Delphi gevonden lezen wij hetzelfde: door de mysteriën verhieven de menschen zich uit het dierlijke tot het beschaafde leven.²⁾

Een optimistische beoordeeling van de beschaving is bij deze classieke auteurs onmiskenbaar. Ook de Babyloniërs prijzen het inzicht, dat zij van Ea ontvangen hebben, de wijsheid waardoor koningen en priesters hun taak kunnen vervullen. Maar bij hen moest ook wel een andere waardeering voor de hand liggen. De gaven van Ea zijn bedrieglijk. Het leven is een bedrog. Zou het met den levensweg, dien hij aanwijst, anders gesteld zijn?

¹⁾ Cic. *de leg.*, 2, 14.

²⁾ Farnell, *Cults*, III, 347.

Inderdaad was de gedachte aan de nietigheid der beschaving hun niet vreemd. De ondervinding had hun geleerd, dat ook deze glorie van den mensch een keerzijde had; zij heeft niet alleen geluk gebracht. Het inzicht van Ea, dat het wezen der beschaving uitmaakt, leidt niet tot het blijvend leven; het is een mystiek inzicht, dat evenzeer den dood als het leven betreft. Dus weer de dubbelzinnigheid, waardoor de menschen bedrogen worden. De Babyloniërs hebben de geheele beschaving ook als een bedrog en een vloek beschouwd.

Die pessimistische opvatting treffen wij in het begin van het Gilgameš-epos aan. Ook daar is van den typischen mensch sprake. Hij heet Engidu en is uit de aarde geschapen, door de godin Aruru. Eerst leefde hij met de dieren samen op het veld en had ook de natuur van de dieren; zijn lichaam was met haar bedekt en zijn voedsel was gras. Dezelfde voorstelling dus van den oorspronkelijken mensch als bij Berossos. In dien tijd, zoo vertelt het epos, was Gilgameš koning van Uruk, een stad van verfijnde beschaving¹⁾. De inwoners van die stad waren diep ongelukkig; zij zuchtten onder het zware werk, dat Gilgameš hun oplegde. Nu willen zij bij Engidu hulp zoeken; hij moet naar Uruk komen en hen bevrijden. Daartoe bedenken zij een list. Een vrouw wordt naar hem toegestuurd. Het valt haar niet moeilijk hem te bekoren; hij geeft zich geheel aan haar over; 6 dagen en 7 nachten verkeerden zij samen. Maar dan is het met zijn gelukkige leven op het veld ook gedaan. De dieren rennen van hem weg, en „zijne ooren gaan open”, d. w. z. zijn kennis ontwaakt. Nu laat hij zich door de vrouw overhalen om met haar mee naar Uruk te gaan. Maar hij moet aan nieuwe gewoonten wennen. Zij geeft hem eerst een kleed en laat hem brood eten en wijn drinken. Kort daarna lezen wij: „hij werd met olie gezalfd, gelijk een mensch; hij trok een kleed

---

¹⁾ Uruk, de stad met de 7 muren, was een beeld van het doodenrijk. Zimmern, *K. A. T.*, 616. 4. Jeremias, *Handbuch*, 319.

aan, gelijk een mensch" ¹⁾). Hier beteekent dus mensch-zijn beschaafd zijn; nu eerst wordt Engidu een mensch. De olie en het kleed zijn teekens van beschaving ²⁾ en moeten zeker zoo opgevat worden ook in de Adapa-mythe, waar Ea tegen Adapa zegt: neem de hemelsche spijs en drank niet aan, maar trek het kleed aan, dat men U aanbiedt en zalf U met de olie die men U brengt. Dat deed Adapa; hij weigerde daardoor het leven van Anu en koos het leven van Ea, het leven van den beschaafden mensch.

Engidu die mensch wordt behoort van dat oogenblik af aan Ea. Het ontwaken van de kennis, het beschaafd-worden en het mensch-worden, dat alles kenmerkt hem als een zoon van Ea, den heer van het inzicht, van beschaving, den heer der menschheid. Opmerkelijk is, dat Engidu, volgens denzelfden tekst, door Aruru naar het beeld van Anu geschapen was. Het schijnt dus, dat hij in zijn gelukstaat, vóór zijn beschaving, den hemelgod behoorde, maar dat hij het beeld van dien god met dat van den god der onderwereld verwisselde, toen hij de vrouw leerde kennen en het leven in Uruk begon.

En nu blijkt, dat Engidu, die de beschaving aanvaard heeft, bedrogen is. Wel heeft hij, om te beginnen, geluk. Na een vijandige ontmoeting met Gilgameš sluit hij vriendschap met hem en samen trekken zij op groote tochten uit. Maar de teleurstellingen blijven niet uit. Van welken aard zij zijn, weten wij niet; de tekst is hier vol lacunes. Maar zooveel is zeker, dat zij Engidu er toe brengen de vrouw, die hem van het veld heeft weggehaald, te vervloeken. Zijn haat en razernij kennen geen grenzen. De zonnegod hoort de verwenschingen en verwijt hem zijn ondankbaarheid. „Hebt Gij

¹⁾ *Yale Oriental Series, Researches, IV.*, 3de stuk. blz. 64 vg.

²⁾ Zoo waarschijnlijk ook in het begin van de 12de tafel van het epos: wie zich kleedt en zalft en heldendaden verricht, wie schoenen aandoet en een leven in liefde en haat leidt, behoort den dood. De mensch der beschaving behoort Ea.

niet kostelijke spijzen en wijn gekregen, die Gij vroeger niet kendet, en draagt Gij niet mooie kleeren? Hebt Gij niet Gilgameš als vriend en talrijke menschen als dienaren?" De terechtwijzing klinkt weinig overtuigend, of liever, zij klinkt als een hoon. Maar het hart van Engidu wordt weer rustig, lezen wij.

De tochten van de twee vrienden loopen op den dood van Engidu uit. Nu is Gilgameš de wanhopige. Hij geeft alles op om het eene doel te bereiken: het leven zonder dood te vinden. De teleurstelling is ook voor hem weggelegd.

In het epos is dus de beschaving als een ongeluk voor den mensch en als een groot bedrog voorgesteld¹⁾. Het mysterie bevat een dubbelzinnigheid; de beschaving ook. Door het inzicht in de levensorde, de wijsheid van Ea in Apsu, is de mensch aan den dood vastgekleusterd. Het beschavingswerk in Uruk maakt de groote menigte ongelukkig, en Engidu, de held, vervloekt haar, die hem daarin leidde en hem het vroegere leven deed opgeven. Dat treft ons te meer, omdat de beschaving, de geordende samenleving, voor de Babyloniërs, evenals voor alle antieke volken, godsdienst beteekende. Godsdienst en bedrog: wij krijgen wel een sterk gevoel van de spanning in het geestelijk leven dezer volken, en van de tegenstrijdigheid die het goddelijk mysterie bevat. Cicero, dien ik aanhaalde, en al zijn moderne tijdgenooten, hadden daarvan geen besef. Voor hen was de beschaving de grootste zegen, een ethische godsdienst zonder wanklank.

Merkwaardig is de rol die de vrouw, volgens het epos, bij den aanvang der beschaving speelt. Gressmann herinnert er aan, dat in verschillende Semietische talen de sexueele en de intellectueele functie met hetzelfde werkwoord „kennen" aangeduid wordt, en dat bij Oostersche volken de sexueele en intellectueele rijpheid bijna gelijktijdig intreedt.

---

¹⁾ Jastrow houdt, bij zijn atwijkende opvatting, geen rekening met de verwensching van de vrouw: *Old Babylonian Gilgameš Epic*, blz. 44 vg.

Dat mag in dit verband van beteekenis zijn, maar het raakt niet de hoofdzaak. Eerder is de stichting der familie als het begin van de geordende samenleving beschouwd. En het element van mystiek, mystiek inzicht en vermogen, ontbrak ook hier niet. Het verwekken van kinderen is scheppen van leven, dus de werkzaamheid van Ea den god der geboorte. Ook als verwekker van leven vertegenwoordigt Engidu Ea; de naam „Engidu” beteekent bijna zeker „Ea is de verwekker”¹⁾. In zekeren zin vertegenwoordigt ook de vrouw, als verleidster van den mensch, den god Ea. Zij is de dienaar van Ištar in Uruk, Ištar die hare gemalen in den dood lokt, de godin van vruchtbaarheid, de mysterieuze aardmoeder. Ik herinner weer aan de Grieksche Thesmophoriën, het vrouwenfeest ter eere van Demeter, waarbij de gedachte aan sexueele gemeenschap, naast de gedachte aan de goddelijke orde der samenleving, sterk op den voorgrond trad. Het verwekken van leven is kennis van het typische mysterie, het mysterie van het aardleven en van de beschaving. Ook Eros beteekent, volgens de bekende voorstelling, het leven der onderwereld. De vrouw, die den mensch in de beschaving lokt is de handlangster van Ea.

De gegevens betreffende het bedrog van Ea zijn zoo talrijk, dat wij ons daarvan een duidelijke voorstelling kunnen maken. Eenigszins anders staat het met het bedrog van de slang in Gen. 3. Wat wij daarover hooren is wel heel teekenend, maar helaas ook heel beknopt. Er staat in het paradijs een boom van blijvend leven en een boom van „kennis van goed en kwaad”, d. w. z. van het inzicht dat den tegenwoordigen mensch kenmerkt (niet alleen ethisch maar ook intellectueel inzicht). Jahwe verbiedt den mensch van den boom van kennis te eten; zoodra hij dat doet, behoort hij den

¹⁾ Ungnad, *O. L. Z.*, 1910, 306. KAK = du = banu en HI = du = rihu komen beide voor als laatste bestanddeel van den naam.

dood. Dat komt met de Babylonische opvatting van kennis geheel overeen; de Bijbelsche schrijver weet althans, dat tusschen inzicht en dood zekere samenhang bestaat. Blijkbaar is het de bedoeling van Jahwe, dat de mensch den dood niet zal kennen. Maar de slang, de daemon — of wel eens de god — der aarde, dwarsboomt dat plan. Haar kenmerk is bovenal de sluwheid, een eigenschap die ook Ea kenmerkte, en waardoor hij bij verschillende gelegenheden de plannen der goden dwarsboomde. De sluwheid van de slang openbaart zich dadelijk als bedrieglijke slimheid; door een leugen wil zij de menschen voor haar eigen rijk winnen. En daarin slaagt zij. Zij zegt tegen de vrouw: Gij zult niet sterfen, als Gij van den boom van kennis eet; die spijs zal U alleen goddelijk inzicht geven. Dat is het bedrog; de wezenlijke samenhang tusschen goddelijk inzicht en dood wordt ontkend.

Uit het verhaal blijkt niet, hoe de schrijver het karakter van het goddelijk inzicht opgevat heeft. Het moet het inzicht zijn, dat de mensch tegenwoordig bezit en dat zich in de beschaving uit; maar gaarne hadden wij over de Israëlietische opvatting van het goddelijk karakter daarvan meer vernomen. Dacht men, — gelijk in Babyionië — b.v. aan de waarzegging, de geneeskunst, den landbouw en andere vormen van geheime wetenschap, door den god der onderwereld (de slang) aan de menschen geschonken? Wij weten het niet.

Door de slang gerustgesteld eten de vrouw en de man van den boom. Het eerste inzicht, dat zij krijgen is, dat zij kleeren moeten hebben — zeker een eerste behoefte voor een beschaafd mensch. Die beteekenis hebben de kleeren althans in de Babylonische berichten. Ons medelid Böhl heeft er op gewezen, dat er in het Bijbelsch verhaal een woordspeling bij te pas komt: 'aroem beteekent „sluw”, en 'erom beteekent „naakt”. Toch is die woordspeling, zooals wij zien, alleen een treffende kwinkslag bij een reeds bekende voorstelling, wat trouwens met alle goede woordspelingen het geval is.

Dat het ontwaakte sexueele bewustzijn de bekleeding noodzakelijk maakt, speelt misschien ook een rol; wij zagen dat het sexueele leven met beschaving in nauwen samenhang werd gedacht. Nu verschijnt Jahwe en ziet, dat de menschen den weg van kennis en beschaving opgegaan zijn; zij hebben zich bij de slang aangesloten. Hij vervloekt de slang; zij zal voor altijd een aardwezen zijn en er zal vijandschap zijn tusschen haar en de menschen. Deze vijandschap, — zonder meer — is typisch Bijbelsch; de god der onderwereld, de bedrieger, werd niet, gelijk de Babylonische Ea, vereerd.¹⁾ En voor de menschen bepaalt Jahwe een moeilijk leven, vol smart en inspannenden arbeid, het leven der beschaving dat als een vloek werd opgevat. Ook de aardbodem wordt, wegens de verkeerde keuze der menschen, vervloekt; zij zal niet, zooals het paradijs, gewillig hare voortbrengselen aan de menschen schenken; alleen met moeite zullen zij hare opbrengst eten. De beschaving, waarvan de landbouw de voornaamste taak is, legt den menschen zware lasten op. Tenslotte zullen zij tot de aarde, het rijk van de slang, terugkeeren. Jahwe zegt: nu heeft de mensch goddelijk inzicht gekregen, maar blijvend leven zal hij niet hebben. Hij wordt uit het paradijs (den hemel van Anu) verwijderd en gelijk Adapa op de aarde geplaatst.

Zoowel de slang als Ea hebben kennis en beschaving aan de menschen gegeven. Maar daardoor zijn de menschen, zonder het te weten en te willen, in den dood getrokken. Zij zijn bedrogen.

En nu Hermes, de bedrieger en de dief. Ik zal geen plaatsen en mythen opsommen, waar Hermes min of meer uitvoerig zoo beschreven wordt; vele gegevens zijn overbekend. Vooral staat de 3de Homerische Hymne ons voor den geest. Nergens

¹⁾ Mijn collega Windisch merkt op, dat de koperen slang, die door de Israëlieten vereerd werd (Num. 21 : 9; 2 Kg. 18 : 4), toch wel met de slang in Gen. 3 verwant moet zijn. Zij bezat genezende kracht.

vindt men zoo talrijke feiten betreffende Hermes verzameld als daar; maar het hoofdmotief, waarom alles gegroepeerd is, blijkt het diefachtige en bedrieglijke wezen van den god te zijn.

Over de verklaring daarvan heerscht onder moderne auteurs een zeldzame eenstemmigheid. De meeningen over het wezen van Hermes mogen in allerlei opzichten uit elkaar loopen; over één ding is men het eens, dit namelijk, dat de sluwheid en onbetrouwbaarheid van Hermes geen probleem oplevert. Het is een ondeugendheid van den god, die toch goed te verklaren is. Hij was de god van het woord, het welsprekende woord, de sophist onder de goden; niet te verwonderen dat zijn oprechtheid en ernst soms te wenschen over liet. Hij was verder de god van handel en winstbejag; maar de oude kooplieden konden het zonder bedrog en diefstal niet goed stellen. Hermes was de sluwste van alle goden, en gewone menschelijke sluwheid heeft veel van oneerlijkheid en bedrog en baatzuchtigheid; Hermes vertegenwoordigt ook die eigenschappen. Het is de primitieve zijde van den god, zegt Martin Nilsson¹⁾; over het algemeen geldt, dat de moreele gebreken van de Grieksche goden primitieve toestanden afspiegelen. Oorspronkelijk zoeken de menschen bij hun goden niet de handhaving van de moraal, schrijft hij, maar de vervulling van egoïstische wenschen; de mythe vertelt dat Autolykos van Hermes leerde alle anderen in diefstal en meeneed te overtreffen. En dit naïve standpunt verdwijnt nooit in den godsdienst, ook al leeren de menschen langzamerhand inzien, dat er verlangens zijn, waarmee zij fatsoenshalve bij hun goden niet kunnen aankomen. Het zou wel makkelijk zijn, als wij de bedrieglijke slimheid ook van Ea en de slang met een verwijzing naar primitieve moraliteit als afgedaan konden beschouwen. Wij moeten dien weg niet opgaan.

De list en het bedrog van Hermes zullen blijken goddelijke

---

¹⁾ Martin Nilsson *Den grekiska religionens historia*, 170 v.g.

en niet menselijke eigenschappen te zijn. Dat dichters en mythographen meer dan eens hun best hebben gedaan om het goddelijke in de sfeer van het menselijke te trekken moet ons niet in de war maken. Niet alleen de dichter maar ook de geloovige en vrome Griek heeft Hermes als bedrieger beschouwd. Pausanias vertelt, dat te Pellene, in oostelijk Achaia, een beeld van Hermes staat, die daar als Δόλιος, „de bedrieger” vereerd werd; hij voegt er bij: „maar hij is bereid de gebeden der menschen te verhooren”¹⁾. Wij mogen wel aannemen, dat deze bedrieger een ander is dan de menselijke bedrieger, die zeker niet geneigd is de wenschen van anderen te vervullen. Wie was deze Hermes?

Ik zal natuurlijk niet op de moeilijke vraag naar het centrale wezen van Hermes (ondersteld dat zoo iets bestaat) ingaan. Maar wel breng ik een paar bekende trekken in herinnering.

Keer op keer is χθόνιος zijn bijnaam, soms ἐριχθόνιος, die ook de naam is van den aardaemon, die de gedaante van een slang had en in het Erechtheion vereerd werd. Niemand twijfelt er aan, dat Hermes ook een aardgod was. Hij werd als φυτάλμιος vereerd, de „verwekkende” aardgod; de ithyphalle steenzuilen met het hoofd van Hermes stellen den god voor, die het leven der aarde in den plantengroei doet opgaan, naar analogie van de opgerichte boompaal van Osiris, het teeken van den verrijzenden aardgod. Daarom heet Hermes ook δώτης ἐάων, „gever van de goede dingen” en χαριδότης met dezelfde beteekenis. Het is Hermes „de gever van zegen” die op zoo vele reliefs is afgebeeld, waar hij de drie godinnen, de Chariten of „zegenbrengsters”, uit de grot leidt. De grot is het huis der aarde, waar de godinnen van den aardzegen wonen; ook Acheloos, met den horen des overvloeds, en Pan zijn er in afgebeeld. In die grot is Hermes geboren, in de donkere grot van zijn moeder Maia, de aardmoeder.

Paus., 7. 27. 1.

Hermes doet het leven uit de onderwereld opgaan. Hij leidt ook Kore uit het rijk van Hades, wanneer zij in het voorjaar met al hare geschenken hier op aarde terugkeert. En omdat hij de typische redder van het leven is, kan hij de „genezer” zijn, Hermes Polygios, en wordt hij naast Hygieia geplaatst. Genezing is verrijzenis.

Maar Hermes brengt ook het leven naar het doodenrijk terug. Ook wanneer Kore naar de onderwereld afdaalt is hij aanwezig. En hij leidt de zielen der gestorven menschen naar Hades. Van daar uit kan hij ze dan, met zijn tooverstaf in de hand, weer naar boven laten komen. De tooverkracht is hem, gelijk Ea, eigen; zij is de mystieke kracht van den aardgod, waardoor hij over het leven gebiedt. Gelijk Ea is hij daarom ook de god van het woord, namelijk het magische woord, dat goddelijke macht en inzicht beteekent, inzicht bovenal in de levensorde of in de cosmische levenswet. Dat inzicht van Hermes vermeldt reeds de dichter van de 3de Homerische Hymne. Voor Apollon zingt hij het cosmogonische lied, „hoe goden en alle dingen ontstaan zijn, hoe de Muzen alle dingen *κατὰ κόσμον* leiden”. Nooit heeft iemand zoo gezongen, roept Apollon uit.

Deze godenfiguur vertoont dus zeer vele trekken, die met het karakter van Ea overeenkomen. Hoofdzaak is, dat beiden over het mysterie van leven en dood gebieden, het mysterie dat ook het menschelijk leven beheerscht.¹⁾ En nu blijkt, naar ik meen, dat ook het bedrieglijk wezen van Hermes — evenals van Ea en de slang — in dien samenhang zijn juiste, d. w. z. zijn godsdienstige beteekenis krijgt.

Hermes heeft de menschen op bedrieglijke wijze in den dood gelokt. Daarover handelt de mythe van Pandora, „die alles schenkt”, de godin van den zegen der aarde.

De mythe is overbekend. Prometheus heeft het goddelijke

---

¹⁾ Gelijk Ea is Hermes de bijzondere vriend der menschen, *φιλανθρωπιστατος, φιλανθρωπος* Eitrem. Pauly-Wissowa Real-Encycl. s. v. Hermes, 785.

vuur, het levensbeginsel in de wereld, aan de goden ontroofd en het onder de menschen gebracht. De goden dulden dat niet en straffen eerst Prometheus, maar dan ook de menschen door Pandora naar hen toe te zenden. Hephaistos vormt met zijn kunst de schoone vrouw; Athene en Aphrodite schenken haar de gaven, waarover zij beschikken; maar Hermes legt het bedrog en de verleiding in hare ziel. Hij brengt haar ook naar de aarde; hij is weer *χαριδότης*, maar nu in dubbelzinnige beteekenis. De menschen ontvangen haar met vreugde, maar ontdekken te laat, dat zij het offer zijn geworden van haar bedrieglijk wezen. Vóór hare komst kenden zij geen dood en geen onheil; nu is het met dien toestand uit. Men vertelde ook, dat Pandora bij hare komst een vaas, *πίθος*, meebracht; toen zij die opende stroomden er allerlei ongelukken uit, die sindsdien onder de menschen bleven. Alleen de hoop bleef er in, nadat het deksel er weer opgezet was.¹⁾

De meeste moderne uitleggers onderscheiden in deze mythe twee bestanddeelen. Eerst de oude godsdienstige voorstelling van Pandora, de schoone aardgodin, die alleen zegen brengt en die door Hermes, den schenker der goede gaven, naar deze wereld geleid wordt. Ook in de oudheid wist men dat Pandora wezenlijk dezelfde was als Ge en Kore. Het tweede bestanddeel is dan het verhaal van de bedrieglijke Pandora, dat een tendentieuze wijziging van de oude mythe zou zijn, een wijziging, die reeds vóór Hesiodus gemaakt is. Iemand heeft van de Pandora-mythe gebruik gemaakt om zijn meening over het onheil onder de menschen te verkondigen: de vrouw is de schuldige, de schoone vrouw, die de mannen betoovert, maar in werkelijkheid vol list en bedrog en ijdelheid is. Deze Pandora heeft dan niets met de aardgodin te maken; zij vertegenwoordigt het vrouwelijk geslacht, dat het leven bedorven heeft en er zelfs den dood in heeft gebracht. Reeds haar naam is een leugen: geen gaven maar onheil bracht

¹⁾ Hes. *Op.* 60—104.

zij. De voorstelling van het bedrog van Pandora is, volgens deze uitleggers, aan een vrouwenhater te danken, die de oude mythe tot een lasterstuk, zonder godsdienstigen inhoud, verwrongen heeft. Het is in ieder geval een feit, dat Hesiodus in de bedrieglijke Pandora geen aardgodin ziet; zijn opvatting blijkt duidelijk genoeg uit de preek over de slechtheid der vrouwen, die hij aan de mythe vastknoopt.¹⁾

Toch hebben de uitleggers, die de mythe op deze wijze ontleden, ongelijk. Er is maar één Pandora, namelijk de godin der aarde. Hare bedrieglijke natuur is niet door een vrouwenhater verzonnen, maar behoort tot haar wezen als godin der aarde. Het is reeds een aanwijzing in die richting, dat de god der aarde haar die natuur gegeven heeft. Andere bijzonderheden van de mythe spreken evenwel duidelijker.

Zij brengt hare gaven in een pithos. Die vaas stelt herhaaldelijk het doodenrijk voor. Hermes toovert de zielen in en uit een pithos, die half in den grond verborgen is; Herakles leidt Kerberos naar een enormen pithos en zendt hem zoo naar Hades terug. Telkens weer duidt het bovenste stuk van den pithos de plaats aan, waar de toegang is tot de onderwereld; zoo bijv. in de grot van de drie Chariten, die door Hermes uit de andere naar deze wereld geleid worden, gelijk Pandora door hem onder de menschen gebracht wordt.²⁾ Deze beteekenis heeft ook de pithos van Pandora. Zij brengt in de vaas wat in het doodenrijk is, het leven der aarde, dat zich in het mysterie der vegetatie openbaart. De menschen nemen hare gaven aan, maar ontvangen daarbij den dood. Dat is het bedrog van Pandora; wie het leven der aarde ontvangt moet sterven. Volgens Hesiodus was de vaas met ongelukken gevuld, volgens latere schrijvers met goede gaven („Pandora”), die toch bij de opening van de vaas daaruit verdwenen. Beide opvattingen zijn even juist; de gaven van Pandora zijn

¹⁾ Hes. *Theog.* 590—612.

²⁾ Svoronos, *Athener Nat. Museum*, pl. 73, no. 1446. Dus een pithos-eschara.

van dubbelzinnige waarde. Maar „de hoop” die daarin bleef? Bedoeld moet zijn de hoop, waarvan men in Eleusis sprak: hoop op een zalig leven in het hiernamaals, ἐλπὶς ἠδύων, spes melior.¹⁾ Die hoop behoorde inderdaad tot de gaven van de aardgodin, en bleef het kostelijke bezit der menschen. Zij heeft hen met het goddelijke bedrog verzoend.

Het bedrog van Pandora moet dus in godsdienstigen zin opgevat worden. Maar daartoe was het verlichte Griekenland niet in staat. Hesiodus kon in de mythe van de schoone, onheilbrengende vrouw onmogelijk godsdienst zien. Hij moest wel aannemen, dat er twee Pandora's zijn, de aardgodin en de gelijknamige vrouw, die naar zijn oordeel alles behalve goddelijk was. De oude mythe geeft hij uitvoerig en juist weer; maar zijn commentaar, de strafpreek, toont duidelijk aan, hoe groot de afstand was geworden tusschen den classieken tijdgeest en het antieke geloof.

Laat ik als illustratie van de gedachte, dat de schoonheid van het leven der aarde een goddelijk bedrog is, een plaats uit de Homerische Hymne aan Demeter aanhalen. De dichter beschrijft den roof van Kore door Hades, den roof die in Eleusis als het prototype van den menschelijken dood beschouwd werd. De jonge Kore speelt met andere meisjes op het veld waar allerlei bloemen groeien, rozen, krokussen, violen, lelies en hyacinthen; voorts de wonderschoone narcis, die Gaia overeenkomstig den raad van Zeus en den wil van Hades tot vreugde van goden en menschen liet opgroeien, maar die voor de jonge Kore een valstrik, een bedrog (δόλος zegt de dichter) zou worden. Toen zij vol blijdschap de schoone bloem wilde plukken, opende zich de aarde en Hades steeg op en voerde haar weg. Niemand hoorde de kreten van de ongelukkige. Het schoonste wat de aarde voortbracht bleek een noodlottig bedrog te zijn. De aardgodin

---

¹⁾ Anders oordeelen Gruppe, *Griech. Mythologie*, 1024 vg., en Preller-Robert, *Griech. Mythologie*, I, 98.

Gaia had het bedrog gesmeed. Maar naar den wil van Zeus.

Pandora en Hermes zijn nauw verwante figuren. Haar bedrog is zijn bedrog. Hermes werd in Pellene als Δόλιος, „de bedrieger”, vereerd. Wij begrijpen nu hoe de vereering van den bedrieger mogelijk was. De geloovigen hebben de dubbelzinnigheid van het mysterie van den aardgod erkend en aanvaard. Menschelijkerwijze gesproken is ons leven een bedrog. Maar dat beteekent alleen, dat wij ons zelf bedriegen, wanneer wij meenen dat het leven niets anders dan leven is.

Tenslotte zij in het kort de overeenkomst tusschen het goddelijk bedrog en den goddelijken diefstal vermeld.

Ook als dief werd Hermes vereerd. En daaraan hebben niet alleen dieven en oneerlijke kooplieden deelgenomen, maar ook de groote menigte van geloovigen, die blijkbaar heel goed wisten, dat de goddelijke dief, evenals de bedrieger, inderdaad een goddelijke figuur was. Plutarchus vertelt, dat bij het offer aan Hermes Charidotes te Samos iedereen stelen en rooven mocht.¹⁾ Blijkbaar was dit merkwaardige gebruik een van de heilige handelingen bij het offer aan dezen Hermes. De deelnemers aan het feest hebben de natuur en de werkzaamheid (den diefstal) van den god nagebootst, om op die wijze zijn wezen te realiseeren, een type van cultus, dat overbekend is. Wat wij moeten vragen is alleen dit: welke godsdienstige voorstelling hebben zij met Hermes, den dief, verbonden? Waarom wenschten zij die eigenschap van den god te realiseeren?

Men weet dat het Grieksche κλέπτειν niet altijd door „stelen” vertaald kan worden. Keer op keer valt alle nadruk op de sluwheid van de handeling; κλέπτειν beteekent dan verschalken, om den tuin leiden, iets op geheime wijze bereiken. Orestes is na den moedermoord in de macht der Erinyen, de geesten van den dood, geraakt; zij maken hem waanzinnig, d. w. z. onttrekken hem aan deze wereld. Apollon en Hermes

¹⁾ Plut. *Qu. Gr.* 55.

treden als zijn redders op; Apollon „reinigt” hem (d.i. geneest hem door een heilige handeling), en Hermes brengt hem onder de levenden terug. De Erinyen zijn razend; Apollon en Hermes zijn dieven: „Gij hebt ons den moordenaar ontstolen (ἐξέκλεψας, van Apollon gezegd), roepen zij uit.¹⁾ Op geheime wijze — door de reiniging — is Orestes uit den dood teruggebracht. Dat is „diefstal”. Een ander voorbeeld. Ares lag, wegens zijn moord op Adonis, 13 maanden lang in een metalen vat (het doodenrijk) geboeid. Daarin zou hij ook bezwaken zijn, indien niet Hermes hem er uit „gestolen” had (ἐξέκλεψε), d. w. z. door zijn geheime kunst bevrijd had.²⁾ Dus weer de voorstelling: wat tot den dood behoort, kan alleen door „diefstal” daaraan onttrokken worden. De verrijzenis is een diefstal jegens den dood gepleegd.

Dat zal blijken de godsdienstige beteekenis van den diefstal van Hermes te zijn. Door zijn sluwheid en geheime inzicht komt hij in het bezit van het moeilijkst bereikbare: het in den dood verborgen leven. Dat is dezelfde sluwheid als die van den Babylonischen Ea. Ook hij wist aan de goden het leven te ontrukken, dat zij ten doode opgeschreven hadden; door een list redde hij den zondvloedheros Utnapištim en laadde daardoor den toorn der andere goden op zich. Hij was een dief in precies denzelfden zin als Hermes.

Dat verklaart waarom Hermes Charidotes op het feest te Samos als goddelijke dief vereerd werd. Hermes Charidotes leidt de godinnen van den aardzegen uit de grot, de onderwereld. Hij ontrooft het leven aan de machten van den dood, toovert het met zijn magische kunst naar boven om het aan de menschen te schenken. De menschen leven door zijn diefstal en vereeren hem door den diefstal in beeld te brengen. Op zijn feest mag iedereen stelen en rooven. Dat is de ritueele handeling, waardoor de geloovigen aan de goddelijke

¹⁾ Aisch. *Eumen.* 149 vgg.

²⁾ Il. 5. 390.

werkzaamheid deelnemen en haar tegelijkertijd realiseeren.

In dezen samenhang begrijpen wij ook den meest bekenden diefstal van Hermes, den roof van de runderen, de Hades-runderen, het symbool van het leven en den rijkdom der aarde. Als dief zal hij zich rijkdom verwerven, verzekert hij zijn moeder in de grot.¹⁾ Hij is inderdaad de god van rijkdom en winst. De grot waaruit hij de godinnen van den aardzegen leidt, en waar hij het kind der aarde, Iakchos—Dionysos, uit de handen van Ge ontvangt²⁾, de grot waar Acheloos met den horen des overvloeds woont, die grot stelt feitelijk de schatkamer der aarde voor, waaruit Hermes zijn rijkdom haalt, den rijkdom van Hades-Pluton. De dichter van de Homerische Hymne zegt hetzelfde, maar op een wijze die ongelooflijk gebrek aan eerbied voor Hermes schijnt te toonen. In werkelijkheid wijkt hij toch geen oogenblik ver van de godsdienstige voorstelling af.

Hermes bedriegt de menschen door hen in den dood te lokken. En hij bedriegt de goden der onderwereld door het leven daaruit te stelen en het aan de menschen te geven. Want hij is de god voor wien de poorten van het doodenrijk niet gesloten zijn, de god die het geheim van het leven — het absolute leven — kent.

---

¹⁾ Hom. Hymne 3.175.

²⁾ Furtwängler-Reichold, *Gr. Vasenmalerei*, pl. 70.